

Nieuwe ontwikkelingen in de opleidingen voor onderwijzend personeel in Niedersachsen (BRD).

J. D. C. BRANGER

Pedagogisch Instituut, R.U. Leiden

1.

Evenals in Nederland staan elders de inhoud en de structuur van de onderwijzersopleiding ter discussie. Ook in de Duitse Bondsrepubliek is dit het geval. Op het moment, dat dit artikel tot stand kwam, was nog veel overleg gaande en bleek nog veel onbeslist. Met andere woorden: er kan de lezer nu nog niet veel meer dan een momentopname aangeboden worden. Deze zal bestaan uit een schets, waarin de hoofdlijnen, die tenderen in de richting van een vernieuwde onderwijzersopleiding, aangegeven worden. De gegevens, waarop dit artikel berust, werden verkregen a) door informatie ter plaatse; b) door verwerking van materiaal – vaak in gestencilde vorm – eveneens ter plaatse verkregen. In het volgende zullen wij vooral de aandacht vestigen op de vernieuwing aan de Pädagogische Hochschule Niedersachsen.

2.

Over de ontwikkeling van de onderwijzersopleiding in Duitsland bestaat een vrij omvangrijke literatuur. Het is niet de bedoeling deze ontwikkeling binnen het bestek van een artikel te releveren. Volstaan wordt met een enkele opmerking en voor het overige wordt naar de literatuur verwezen¹.

De opleiding tot onderwijzer vond aanvankelijk plaats in de z.g. Lehrerseminar van de 19e/ begin 20e eeuw. De opleiding aan de Lehrerseminar was gericht 'auf einen guten, methodisch sicheren Unterricht', d.w.z. 'im Sinne des Herbartianismus'². In feite kwam dit neer op vermethodieking van het onderwijs. Omstreeks 1925 hebben de opleidingen aan de Lehrerseminar plaats gemaakt voor de opleiding tot onderwijzer

aan de Pädagogische Akademie. Het ging hier niet louter om een andere naam. In de opleiding werd het accent gelegd op de 'Pädagogische Haltung', op het 'intuitive Moment'³. De onderwijzer werd gezien als een 'Bildner', die 'in unmittelbarer Berührung mit dem Volke geistiges Leben zu wecken und zu gestalten vermag'. De Pädagogische Akademien dienden zich tot 'Pflegestätte der Pädagogik' te ontwikkelen. Na de oorlog maakten deze Pädagogische Akademien plaats voor de Pädagogische Hochschulen, (afgekort P.H.).

3.

De P.H. wordt aangemerkt als een 'wissenschaftliche Hochschule' voor de onderwijzersopleiding, maar is niet het laatste stadium in de geschetste ontwikkeling. De huidige opleiding neemt tenminste zes semesters (van 6 maanden) in beslag en bestaat uit:

- schoolpraktika
- de studie van een keuzevak (een taal, wiskunde enz.)
- de didaktiek van het keuzevak
- didaktiek van twee schoolvakken
- 'Erziehungswissenschaft'
- filosofie, sociologie, politicologie
- stage in bedrijf en sociale instelling

Na het afleggen van het eerste examen volgt een periode van tenminste twaalf maanden (het z.g. Referendariat), waarin de jonge onderwijzer – reeds in de praktijk werkzaam, zij het voor een wat kleiner aantal uren – een voortgezette beroepsopleiding krijgt, afgesloten met een examen. De opleiding bestaat dus nog uit twee fasen. Niet altijd vindt de opleiding aan de P.H. plaats, de onderwijzersopleiding is ook nog wel eens

in de universiteit geïntegreerd. Voor Niedersachsen is het hierboven geschetste (nog) wel van toepassing.

4. De voortreffelijke outillage van de P.H. trekt allereerst de aandacht van de bezoeker. Veelal zal hij aantreffen: doelmatige zalen van verschillende afmetingen, gesloten T.V.-circuit, laboratoria, ateliers, talenpraktika, een moderne goed voorziene bibliotheek, gymnastiek- én turnzalen, instructiebad met regelbare diepte, muziekvertrekken met vleugels en orgels, mensa, kantoorruimte voor de studentenverenigingen. Het is een greep uit de vele materiële voorzieningen die dienst doen bij een moderne opleiding.

Onwillekeurig maakt men een vergelijking met de outillage van de Pedagogische Academies in Nederland. Men dient daarbij echter wel te bedenken, dat Nederland op de twaalf miljoen inwoners bijna honderd Pedagogische Academies telt, Duitsland echter één op ongeveer een miljoen (het aantal studenten varieert van $\pm 1700 \pm 3000$). Voorts, dat de na-oorlogse situatie de bouw van dergelijke vestigingen mogelijk maakte (Marshallhulp). Bovendien worden bepaalde voorzieningen soms door ondernemingen gefinancierd.

De P.H. onderscheidt zich in tweeërlei opzicht van de Pädagogische Akademie en de Lehrseminar. In de eerste plaats wordt de 'Didaktik' centraal gesteld, de 'Methodik' speelt vooral aanvankelijk een ondergeschikte rol; in de tweede plaats wordt bewust gestreefd naar een 'wetenschappelijke Hochschule'. Overigens heeft met betrekking tot het eerste punt het inzicht veld gewonnen, dat 'Methodik' niet een receptenleer is, maar dat methodische structurering van het onderwijzen, van de onderwijspraktijk, een wetenschappelijke benadering behoeft, in de opleiding thuishoort en niet een vaardigheid is, die men uitsluitend al doende in het 'Schulpraktikum' buiten de P.H. verwerft. Over het wetenschappelijk karakter van de opleiding lezen wij in het Statuut van de P.H. het volgende⁵:

'Die Pädagogische Hochschule Niedersachsen

ist eine wissenschaftliche Hochschule. Sie hat die Aufgabe, die Erziehungswissenschaften in freier *Forschung und Lehre* zu pflegen und die Studenten auf eine Tätigkeit als Lehrer oder in anderen pädagogischen Bereichen vorzubereiten. Darüber hinaus nimmt sie sich der wissenschaftlichen Fort- und Weiterbildung an'.

De P.H. Niedersachsen bestaat uit acht (grote) afdelingen, gevestigd te Braunschweig, Göttingen, Hannover, Hildesheim, Lüneburg, Oldenburg, Osnabrück en Vechta. Oorspronkelijk waren deze afdelingen zelfstandige P.H.'n. Deze afdelingen houden contact met elkaar en wisselen ervaringen uit. Iedere afdeling kent een indeling in vakgebieden, de z.g. Lehrgebiete; aan het hoofd staat een Lehrstuhlinhaber (professor), die samen met docenten, wetenschappelijke assistenten en studieleiders (zij leiden bijv. praktika⁶) het vakgebied verzorgt. Men onderscheidt de volgende Lehrgebiete: Pädagogik, Schulpädagogik, Psychologie, Philosophie, Politikwissenschaft, Soziologie, Biologie, Chemie, Deutsche Sprache, Geographie, Geschichte, Textiles Gestalten, Hauswirtschaft, Bildende Kunst, Leibeserziehung, Mathematik, Musik, Physik, Evangelische Theologie en Werkerziehung⁷. Iedere afdeling kiest een Dekan ('directeur'), die deze functie twee jaar waarneemt. Hij wordt uit de z.g. Lehrstuhlinhaber gekozen.

Tot de studie worden zij toegelaten, die in het bezit zijn van het 'Reifezeugnis', het 'Abitur' van een van de - Duitse - gymnasiumtypen. Het 'Reifezeugnis' geeft zowel toegang tot de universiteit als tot de Hochschulen, waaronder de Pädagogische Hochschule. Daarnaast bestaat een toelatingsregeling tot de P.H. voor hen, die niet in het bezit zijn van het 'Reifezeugnis'. Vaak gaat het dan om wat oudere studenten, die alsnog een betrekking bij het onderwijs ambiëren.

5. Hierboven werd opgemerkt, dat de P.H. als een stadium, als een fase is te beschouwen in de richting van een 'wetenschappelijke Hochschule'. Men zoekt naar wegen om de problemen die steeds meer als fundamenteel worden gezien,

het hoofd te kunnen bieden. Wij vatten deze problemen als volgt samen.

- De opleiding aan de P.H. staat los van de opleiding voor andere beroepen, met inbegrip van die voor alle andere takken van onderwijs buiten het basisonderwijs. Spottend spreekt men wel eens van de smalspoor-Hochschule.
- Omdat een wetenschappelijke opleiding in zes semesters als wel zeer optimistisch werd gezien, werd het aantal te bestuderen vakken verminderd. Men heeft de oplossing in kwantitatieve richting gezocht.
- Het keuzevak domineert sterk, ten koste van het didactisch aspect van dit vak.
- Naast de didactiek van het keuzevak wordt de didactiek van twee andere vakken bestudeerd, met het accent op de klassen 1-6 of 5-9. Het principe van de all-round onderwijzer liet men varen, ervoor in de plaats kwam een soort vakleerkracht. Een grote moeilijkheid is, dat de onderwijzer in de praktijk toch vrijwel alle vakken moet verzorgen. De eerste en de tweede fase (Referendariat) kregen daardoor een te verschillend karakter.

De oplossing wordt gezocht in twee richtingen.

- I Een opleiding, die uit één fase bestaat.
- II Een opleiding van *alle* leerkrachten voor het pre-universitaire onderwijs aan *één* 'wissenschaftlichen Hochschule, zusammen mit Studiengänge für andere akademische Berufe (Universität, integrierte Gesamthochschule)'⁸.

De opleiding dient volgens velen te bestaan uit een opleiding tot 'Stufenlehrer'. Deze opvatting hangt o.a. samen met de voorstellen, die vermeld staan in het 'Strukturplan für das Bildungswesen'⁹. De voorgestelde opzet van het onderwijs geven wij in schema I weer. (De kritiek op de voorstellen in het Strukturplan blijft hier buiten beschouwing).¹⁰

In dit schema worden vier gebieden onderscheiden:

- Elementarbereich, onderwijs aan kinderen van 3-5 jaar.
- Primarbereich, onderwijs aan kinderen tot

ongeveer 9 jaar, gevolgd door de overgang naar Sekundarbereich I.

- Sekundarbereich I en II.

In deze opzet heeft het denken in schooltypen plaats gemaakt voor het denken in 'Bereiche', in 'Stufen'. Teneinde de bedoeling hiervan te verduidelijken veroorloven wij ons een citaat:

'Das Denken in Bildungsinstitutionen tritt hinter dem Denken in Bildungsgängen zurück, die auf bestimmte Lernziele gerichtet sind. Die gegenwärtigen Bildungseinrichtungen erhalten neue Funktionen. Dies schlieszt curriculare Veränderungen sowie Neubestimmungen von Eingangsvoraussetzungen und Abschlüsse ein. Gleichzeitig verändert sich das Verhältnis der Schularten zueinander, und zwar sowohl in Richtung auf einen stärkeren horizontalen wie auf einen stärkeren vertikalen Verbund'¹¹.

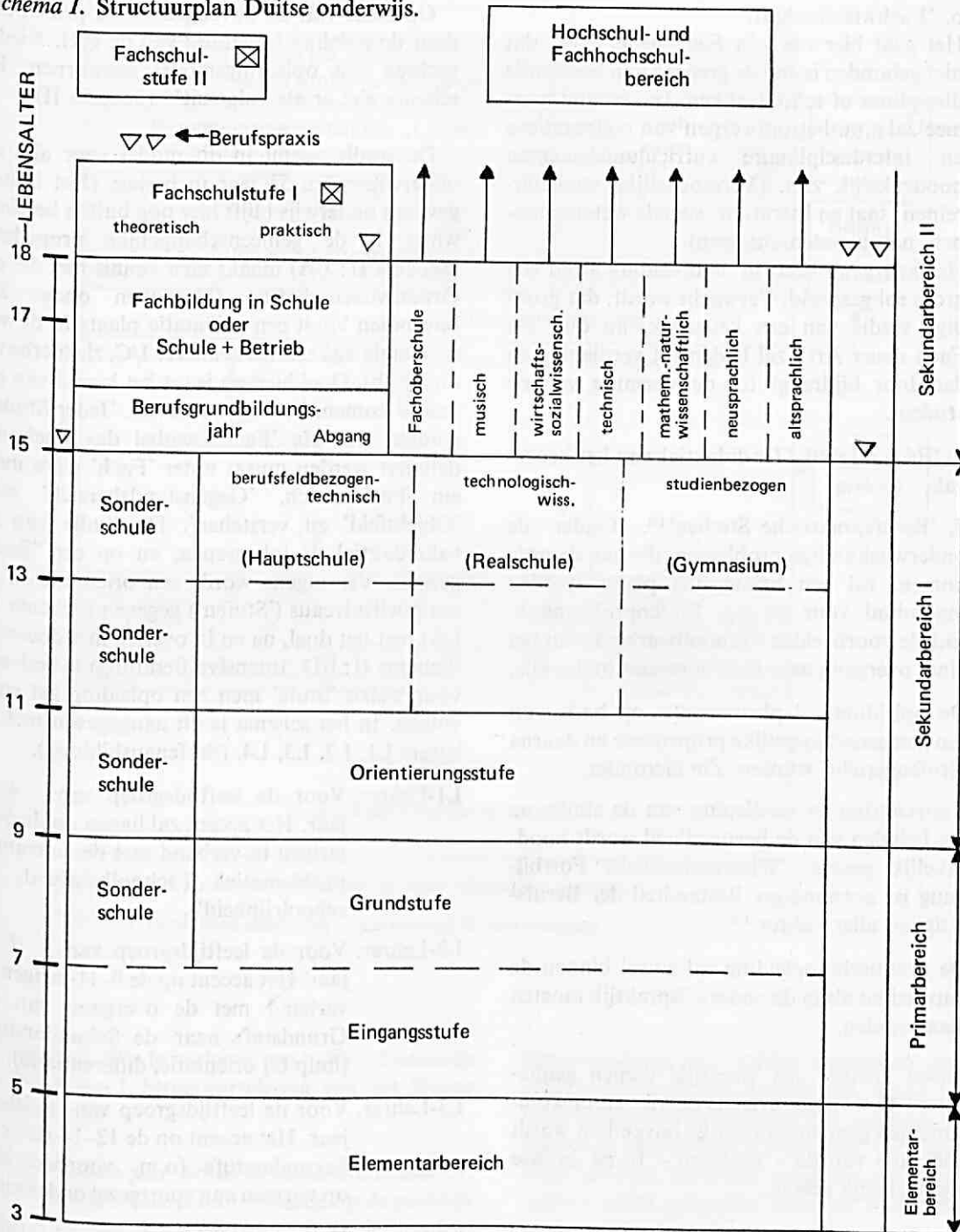
Wij keren nu terug tot de voorzieningen, die men denkt te treffen met betrekking tot de opleiding van onderwijzenden.

6.

De regering van Niedersachsen besloot in 1970 tot de oprichting van een universiteit. Het ziet er naar uit dat het planbureau, ondergebracht in de afdeling Oldenburg van de Pädagogische Hochschule Niedersachsen, erin slaagt reeds in de herfst van 1972 de opening van de universiteit mogelijk te maken. Het is een niet geringe prestatie in twintig maanden met betrekkelijk geringe middelen zover te komen¹². De opleiding van onderwijzend personeel zal binnen deze universiteit plaatsvinden, naast opleidingen in de sociale, natuurwetenschappelijke, economische, technische en medische wetenschappen. De opleiding van onderwijzend personeel zal plaats vinden op basis van onderstaande principes.

1. Doel van de opleiding is de a.s. onderwijzende in staat te stellen zijn beroep zelfstandig op wetenschappelijke grondslag te gaan vervullen
2. De opleiding bestaat uit vier componenten.
 - a. 'Erziehungswissenschaft unter Einschluss der gesellschaftliche Bezüge,' ook wel 'Grundwissenschaften' genoemd.

Schema I. Structuurplan Duitse onderwijs.

LEGENDE:

- ▽ Abitur I
- ▽ Abitur II
- ⊠ Fachschulbereich ist zeitl. stark differenziert

Bron: PHN

b. 'Fachwissenschaft.'

Het gaat hier om 'ein Fach neuer Art', dat niet gebonden is aan de grenzen van bestaande disciplines of schoolvakken. In verband hiermee zal o.m. het ontwerpen van coöperatieve en interdisciplinaire curriculumelementen noodzakelijk zijn. (Vermoedelijke studiereinen: taal en literatuur, sociale wetenschappen, natuurwetenschappen).

Het keuzevak heeft in de opleiding altijd een grote rol gespeeld. Verwacht wordt, dat grondige studie van een keuzevak, nu dus 'ein Fach neuer Art', zal leiden tot verdieping en daardoor bijdraagt tot de vorming van de student.

c. 'Fachdidaktik.' De didaktiek van het keuzevak.

d. 'Berufspraktische Studien'¹³. Onder de onderwijskundige problemen, die aan de orde komen, zal een belangrijke plaats worden ingeruimd voor de z.g. Stufenproblematik. Enkele voorbeelden: 'schoolbaarheid' van het kind, overgang naar het voortgezet onderwijs.

3. De opleiding zal plaatsvinden op basis van een gemeenschappelijke propedeuse en daarna 'Stufengericht' worden. Zie hieronder.
4. Voortzetting en verdieping van de studie na het behalen van de bevoegdheid wordt noodzakelijk geacht. 'Wissenschaftliche Fortbildung ist notwendiger Bestandteil der Berufstätigkeit aller Lehrer'¹⁴.
5. De praktische opleiding zal zowel binnen de universiteit als in de onderwijspraktijk moeten plaatsvinden.
6. Zowel 'theorie' als 'praktijk' dienen geïntegreerd te worden, evenals de vier studiekomponenten genoemd onder 2; bovendien wordt integratie van de - vroegere - 1e en 2e fase noodzakelijk geacht.
7. Aan de universiteit wordt een centrum gevestigd, dat onderwijs en onderzoek ten behoeve van de opleiding tot onderwijzenden coördineert.

Op basis van de bovengenoemde principes is door de afdeling Lüneburg van de P.H. Niedersachsen een opleidingsmodel ontworpen. Het schema ziet er als volgt uit¹⁵ (Schema II).

De studie neemt in dit model voor alle a.s. onderwijzenden 5½ jaar in beslag. (Het buitengewoon onderwijs blijft hier nog buiten beschouwing). In de gemeenschappelijke propedeuse (Schema II: I/A) maakt men kennis met de z.g. Grundwissenschaften (hierboven onder 2a), bovendien vindt een oriëntatie plaats in de verschillende vakken (Schema II: I/C, zie hierboven onder 2b). Doel hiervan is tot het kiezen van een vak te komen, het z.g. keuzevak. 'Jeder Student studiert nur ein 'Fach', wobei das Fach neu definiert werden muss; unter 'Fach' wäre mehr ein Fachbereich, 'Gegenstandsbereich' oder 'Objektfeld' zu verstehen'. De studie van de vakdidaktiek is inbegrepen, en op een 'Stufe' gericht. Vervolgens wordt een oriëntatie in de onderwijsniveaus ('Stufen') gegeven (Schema II: I/B) met het doel, na en in overleg met docenten (Schema II: I/D 'Intensive Beratung') te beslissen voor welke 'Stufe' men een opleiding zal gaan volgen. In het schema is dit aangegeven met de letters L1, L2, L3, L4. (Stufenausbildung).

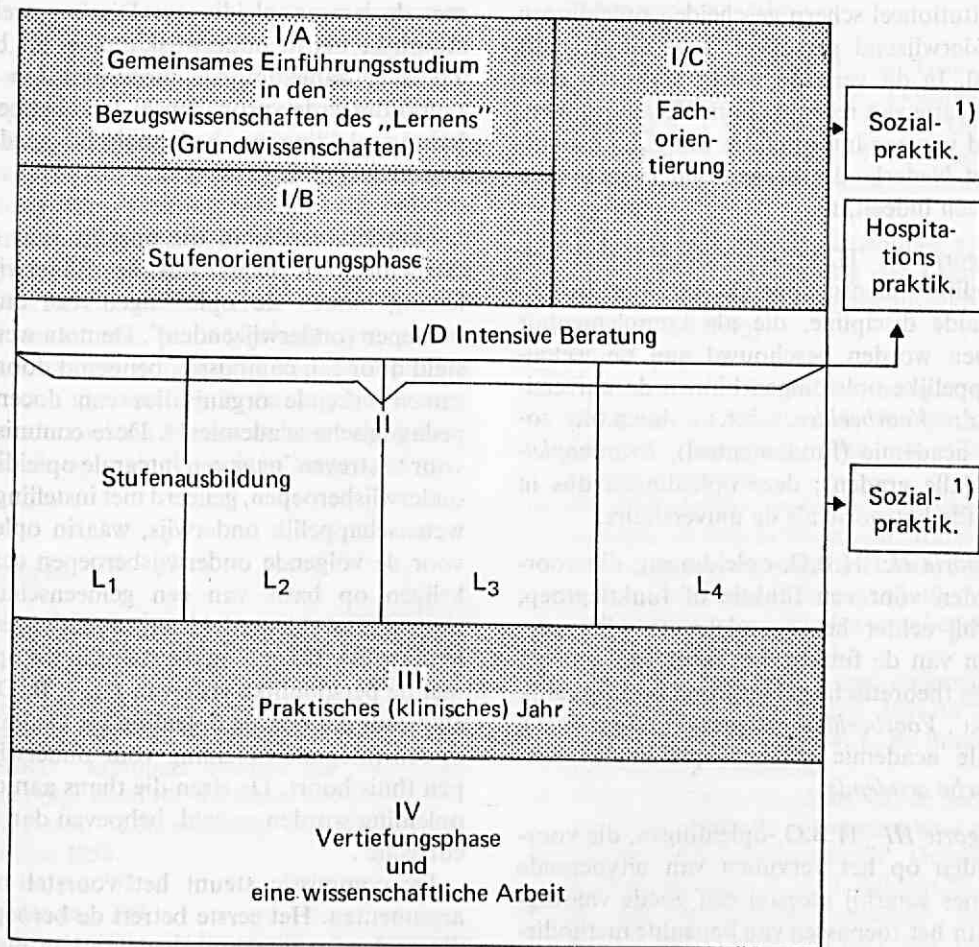
L1-Lehrer. Voor de leeftijdsgroep van ± 4-10 jaar. Het accent zal liggen op de 6-8-jarigen in verband met de aanvangsproblematiek ('schoolbaarheid, schoolrijpheid').

L2-Lehrer. Voor de leeftijdsgroep van ± 7-13 jaar. Het accent op de 9-11-jarigen in verband met de overgang van de Grundstufe naar de Sekundarstufe (hulp bij oriëntatie, differentiatie).

L3-Lehrer. Voor de leeftijdsgroep van ± 10-16 jaar. Het accent op de 12-14-jarige = Sekundarstufe (o.m. voorbereiding op vormen van voortgezet onderwijs).

L4-Lehrer. Voor de leeftijdsgroep van 13-18/19 jaar. Het accent op de 15-17-jarigen (hulp bij beslissingen met betrekking tot studie en beroep).

Schema II. Einphasige Lehrerausbildung

Über den Examensabschluss muss noch diskutiert werden.

1) **Doel:** samenhang opvoeding - maatschappij te verduidelijken.

(Men vergelijke in verband met het bovenstaande ook Schema I, Structuurschema van het Duitse onderwijs).

Het praktisch jaar wordt gevolgd door fase IV. Doel van deze fase is o.m. reflectie op de praktijk en de rol van de 'Lehrer' en op de verhouding school-maatschappij. Bovendien moet in deze periode van verdieping een stuk 'wissenschaftliche Arbeit' (scriptie) geproduceerd worden.

7.

Het is duidelijk, dat talrijke problemen nog om een oplossing vragen, vooral die, welke betrekking hebben op de inhoudelijke aspecten van de opleiding. Een punt is echter zeker: men heeft bewust gekozen voor een integrale opleiding van onderwijzend personeel voor de onderscheiden niveaus. In Nederland is hiervan nog geen sprake, behalve dan voor de lerarenopleiding 2e en 3e graad. Niettemin zijn er tekenen die erop wijzen, dat men het belang van een integrale

opleiding gaat inzien en het bezwaar onderkent van institutioneel scherp gescheiden opleidingen voor onderwijzend personeel. Niet altijd is dit het geval. In dit verband wordt verwezen naar een publicatie van recente datum¹⁶, waarin men, op grond van een interpretatie van E.E.G.-richtlijnen het Nederlandse beroepsonderwijs in drie categorieën indeelt, nl.

- *Kategorie I* 'H.B.O.-opleidingen met een duidelijk wetenschappelijk karakter in een bepaalde discipline, die als komplementair kunnen worden beschouwd aan de wetenschappelijke opleidingen binnen de universiteiten'. *Voorbeelden*: h.t.s., h.e.a.o., sociale academie (fundamenteel), *lerarenopleiding* (alle graden); deze opleidingen dus in dezelfde categorie als de universitaire.
- *Kategorie II*: 'H.B.O.-opleidingen, die voorbereiden voor een functie of functiegroep, waarbij echter het op adequate wijze vervullen van de functie het bezit van een bepaalde theoretische achtergrond noodzakelijk maakt'. *Voorbeelden*: verpleegkundige (staf), sociale academie (beroepsopleiding), *pedagogische academie*.
- *Kategorie III* 'H.B.O.-opleidingen, die voorbereiden op het vervullen van uitvoerende functies waarbij meestal een goede vaardigheid in het toepassen van bepaalde methodieken op de voorgrond staat'. *Voorbeelden*: programmeur, verpleegkundige (uitvoerend), middelbaar sociale arbeid, *kleuterleidster*.

Het is duidelijk, dat bij doorvoering van een dergelijke indeling een integrale opleiding tot het beroep van onderwijzende in Nederland onmogelijk wordt. Wij zeiden al, dat er ook andere geluiden klinken. Zo bijv. in een passage uit de nota 'Op weg naar hoger onderwijs nieuwe stijl'. In deze nota staat te lezen, dat het beleid erop gericht zal worden de opleidingen voor onderwijzend personeel zo veel mogelijk in de regeling van de samenhang w.o. en h.b.o. te betrekken. Belangwekkend is de volgende passage: 'Het stemt met de taakstelling van de pedagogische academies overeen, dat wordt onderzocht in

welke mate banden dienen te worden aangehaald met de lerarenopleidingen. Dit is zowel in bestuurlijke als in onderwijskundige zin bedoeld. Zo is er aanleiding de mogelijkheden tot een gecoördineerde propedeuse ten behoeve van lerarenopleiding en pedagogische academie te onderzoeken'¹⁷.

Nog iets verder in dit opzicht gaat de nota 'Structuur en plaats van de onderwijzersopleiding binnen de opleidingen voor onderwijsberoepen (onderwijzenden)'. De nota werd opgesteld door een commissie, benoemd door de drie samenwerkende organisaties van docenten aan pedagogische academies¹⁸. Deze commissie stelt voor te streven 'naar een integrale opleiding voor onderwijsberoepen, gelieerd met instellingen voor wetenschappelijk onderwijs, waarin opleidingen voor de volgende onderwijsberoepen een plaats krijgen op basis van een gemeenschappelijke propedeuse: kleuterleidster, onderwijzer(es) en lera(a)r(es). De commissie stemt in dit opzicht in met de persoonlijke visie van Dr. J. B. Drewes¹⁹ en meent dat ook de opleiding tot kleuterleidster in een integrale opleiding voor onderwijsberoepen thuis hoort. De eisen die thans aan de vooropleiding worden gesteld, behoeven dan evenwel correctie'.

De commissie steunt het voorstel met drie argumenten. Het eerste betreft de beroepskeuze, die op basis van een propedeuse kan plaats vinden. Het tweede argument is onderwijskundig: het is van belang, dat men reeds als student voor een onderwijsberoep een oriëntatie op een breed veld van het onderwijs krijgt, waardoor een beter begrip voor de plaats van het onderwijs aan een bepaalde leeftijdsgroep in een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen ontwikkeld kan worden. Het derde argument is 'sociaal' van aard; bedoeld wordt, dat een beter begrip ontstaat voor de aard van de werkzaamheden van beroepsbeoefenaren ten behoeve van andere leeftijdsgroepen, dan waarvoor men zelf werkt. Dit wordt bevorderd, doordat alle studenten aan een gemeenschappelijke propedeuse deelnemen. De commissie wijst erop, 'dat concentratie van een aantal opleidingen nodig zal zijn, maar

dat ook een spreidingsbeleid op zijn plaats is'. In dit verband wordt gewezen op de rapporten van Mc. Kinsey, waaruit o.a. blijkt, dat vele H.B.O.-scholen in de nabijheid van universiteiten zijn gelegen, zodat men kan spreken van clusters van H.B.O.-scholen rond universiteiten.' Het aantrekkelijke hiervan is, dat delen van de cluster aspecten van de opleiding tot een onderwijsberoep kunnen verzorgen ook die ten behoeve van het gespecialiseerd onderwijs, en tegelijk kunnen samenwerken met universiteiten'.

Hoewel de situatie in Nederland niet geheel identiek is aan die in Niedersachsen verdient het wellicht toch aanbeveling in verdergaand vergelijkend onderzoek na te gaan in hoeverre de daarnagestreefde oplossingen ook in Nederland toepasbaar zijn.

Aantekeningen

1. a. Bijv. H-K. Beckmann, 'Lehrerseminar Akademie Hochschule - Das Verhältnis von Theorie und Praxis in drei Epochen der Volksschullehrerausbildung. Mit einem Beiheft über die Ausbildung der Volksschullehrer in den Ländern der BRD.' Göttinger Studien zur Pädagogik, Neue Folge Band 14. Weinheim und Berlin 1968.
- b. A. Reble, 'Lehrerbildung in Deutschland. Ratingen 1958.
2. A.w. 1a, pag. 55.
3. A.w. 1a, pag. 143.
4. H. Kittel, 'Die Pädagogische Hochschulen. Dokumente ihrer Entwicklung I, 1920 bis 1932. Weinheim 1965, pag. 78.
5. Auszug aus der vorläufige Verfassung der Pädagogische Hochschule Niedersachsen, par. 1. Opgenomen in de studiegids 1971 van genoemde P.H.
6. Overigens kent men er nog andere functies, deze blijven hier buiten beschouwing.
7. A.w. 6, pag. 36 v.v., gedeelte over Abteilung Oldenburg.
8. Senat der P. H. Niedersachsen, 'Grundsätze zur Neuordnung der Lehrerausbildung in Niedersachsen'. Oldenburg 1970, pag. 7.
9. Deutscher Bildungsrat. 'Empfehlungen der Bildungskommission. Strukturplan für das Bildungswesen.' Stuttgart 1970².

10. Kritische kommentaren o.a. in 'Zeitschrift für Pädagogik', no. 3/1971.
11. A.w. 9, pag. 161.
12. Ter vergelijking (Dauer des Gründungsverfahrens): Bochum 4, 3 Jahre; Dortmund 6, 4 J; Bielefeld 3, 3 J; Konstanz 3, 6 J; Ulm 5, 8 J; Regensburg 5, 3 J; Bremen 7, 6 J. Gegevens uit: 'Reformuniversität Oldenburg.' Oldenburg 1972, pag. 14.
13. Gegevens ontleend aan de notulen e.d. van de Arbeitsgruppe 'Einordnung der Lehrerbildung' en van de 'Gründungsausschusz'. Niet gepubliceerd. (1971/72)
14. A.w. 8, pag. 10.
15. Opgenomen in: 'Betrifft Erziehung.' Das aktuelle pädagogische Magazin, 4e Jahrgang, Heft 9, 1/9-1971. Weinheim, pag. 46. 'Einphasige Lehrerausbildung'.
16. De noodzakelijke herstructurering van het hoger beroepsonderwijs in Nederland. 'Rapport studiecommissie herstructurering H.B.O. Discussienota.' 's-Gravenhage 1971, pag. 17-19. (Vereniging van directeuren van scholen voor hoger beroepsonderwijs, V.D.S.H.B.O.).
17. 'Nota "Op weg naar hoger onderwijs nieuwe stijl".' Nota no. 2. Zitting 1971/1972-11 697, pag. 6. Getekend door M. L. de Brauw, C. van Veen en P. J. Lardinois.
18. 'Nota "Structuur en plaats van de onderwijzersopleiding binnen de opleidingen voor onderwijsberoepen (onderwijzenden)".' Getekend door J. D. C. Branger, F. H. J. Sohl en N. Verboon. In: 'De Pedagogische Academie', 3e jaargang no. 1/2-1971. Groningen 1971, pag. 1-7.
19. Zie: 'De Pedagogische Academie', 1e jaargang no. 5, 1970. Groningen 1970, pag. 229 e.v. 'Voordracht Dr. J. B. Drewes'.

Curriculum Vitae

J. D. C. Branger, geboren 1929, behaalde na het onderwijzersexamen en de hoofdkante de akten pedagogiek M.O.-A en -B en het doctoraalexamen opvoedkunde. Was een aantal jaren werkzaam bij het basisonderwijs en de onderwijzersopleiding. Is thans wet. hoofdmedewerker aan het Pedagogisch Instituut R.U. te Leiden, Stationsplein 10.